

Jarosław Matysiak
Poznań

**MATERIAŁY FRANCISZKA CHŁAPOWSKIEGO
(1846–1923)
(P.III–60)**

Franciszek Stanisław Chłapowski urodził się 17 września 1846 r. w Czerwonej Wsi pod Krzywinem koło Kościana w Wielkopolsce jako syn właściciela dóbr Stanisława Chłapowskiego i Henryki z Morawskich. W latach 1857–1861 pobierał nauki w kolegium jezuickim w Metz, a od 1861 r. w Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, gdzie w 1866 r. zdał maturę. W 1868 r. rozpoczął studia medyczne na uniwersytecie w Berlinie, uzupełnione semestrem nauki na uniwersytecie w Heidelbergu w latach 1868–1869. W lipcu 1870 r. uzyskał stopień doktora medycyny i chirurgii uniwersytetu berlińskiego na podstawie pracy *Über Aphasie*, w której przedstawił swoje badania nad lokalizacją ośrodków mowy i opisał przypadek afazji po wylewie krwawym do mózgu.

W okresie studiów był współzałożycielem i pierwszym przewodniczącym sekcji medycznej i nauk przyrodniczych w założonym w 1869 r. Towarzystwie Naukowym Akademików Polaków w Berlinie.

W latach 1870–1871 jako żołnierz 22 Pułku Piechoty (1 Górnos Śląskiego) uczestniczył w wojnie francusko-pruskiej. Następnie powrócił do Berlina i uzupełniał studia lekarskie pracując naukowo pod kierunkiem Rudolfa Carla Virchowa, Hermanna Ludwiga Ferdinanda von Helmholtza, Bernharda Rudolfa Konrada von Langenbecka oraz Carla Friedricha Otto Westphala, u którego w 1872 r. doktoryzował się na podstawie rozprawy o niemocie.

W 1872 r., po zdaniu państwowego egzaminu lekarskiego, wyjechał na Górny Śląsk, gdzie prowadził praktykę medyczną w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), a następnie w Bytomiu. Prowadził też szeroką akcję repolonizacyjną, filantropijną i stypendialną wśród tamtejszej ludności polskiej. Przez cały czas okres pobytu na Śląsku wygłaszał liczne odczyty i pogadanki, współpracując przy tym m. in. z Karolem Miarką i Juliuszem Ligoniem nad odrodzeniem narodowym ludności śląskiej. W trakcie pobytu w Królewskiej Hucie założył Kółko Towarzyskie Katolicko-Polskie, a w 1875 r. w Bytomiu Czytelnię Polską. W latach 1877–1882 był posłem do pruskiej Izby Poselskiej. W 1884 r. osiadł w Poznaniu zajmując się praktyką lekarską, działalnością naukową, społeczną i filantropijną. W miesiącach letnich pracował nadto jako lekarz zdrojowy w sanatorium w Bad Kissingen (Niemcy), gdzie zyskał międzynarodową sławę jako internista.

W maju 1919 r., po rozpoczęciu działalności Uniwersytetu Poznańskiego rozpoczął na Wydziale Filozoficznym wykłady z geologii, a rok później z paleontologii jako tymczasowy docent. W październiku 1921 r. został mianowany profesorem honorowym patologii i terapii szczegółowej chorób wewnętrznych na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego.

W 1889 r. był współzałożycielem a następnie współwydawcą „Nowin Lekarskich” – organu Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (PTPN). W latach 1897–1899 był redaktorem naczelnym tegoż czasopisma.

W latach 1875–1914 był członkiem PTPN (1875–1914 – członek zwyczajny, 1914–1923 – członek honorowy). W latach 1888–1920 kierował Wydziałem Przyrodniczym, a w latach 1904–1914 Wydziałem Lekarskim towarzystwa. Zasłużył się także jako organizator Muzeum Przyrodniczego PTPN, które było zaliczane do najlepszych tego typu placówek w

Europie. Był także m. in. członkiem Akademii Nauk Lekarskich w Warszawie (1920), członkiem honorowym Lubelskiego Towarzystwa Lekarskiego (1914), Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego (1914), członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (1922) oraz członkiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności. Władze pruskie, jako jednemu z niewielu Polaków lekarzy przyznały mu tytuł radcy sanitarnego (Sanitätsrat).

Franciszek Chłapowski opublikował przeszło 100 oryginalnych rozpraw m. in. z zakresu fizjologii, patologii i terapii chorób przewodu pokarmowego, m. in. *O rozpoznawaniu niektórych zbroczeń w położeniu jelit i o zapobieganiu ich skutkom* (1889), neurologii, patologii, gruźlicy, m. in. *Teleologiczne znaczenie zmian patologicznych występujących w gruźlicy i wynikające stąd wskazówki leczenia jej* (1891), higieny m. in. *Higiena rzemiosł* (1875), *O zdrojowiskach i stacyach kąpielowych i klimatycznych w Polsce* (1895), zoologii, m. in. *O nachodzeniu kilku gatunków słonia w niżu północno-niemieckim i polskim* (1905), botaniki.

Żonaty od maja 1878 r. z Marią Ireną Teresą z Łubieńskich. Małżeństwo miało czworo dzieci: córki Józefę Marię, Barbarę, Annę i syna Juliana.

Franciszek Chłapowski zmarł 10 kwietnia 1923 r. w Żegocinie koło Witaszyc pod Pleszewem. Pochowany został na nieistniejącym już cmentarzu parafii św. Marcina w Poznaniu.

Materiały Franciszka Chłapowskiego zostały przekazane przez Polską Akademię Nauk Archiwum w Warszawie w 1976 r. (ks. nab. „B” 47). Kolejny dopływ materiałów nastąpił w 2019 r. (ks. nabytków archiwalnych „B” nr 441). Spuścizna została uporządkowana i zinwentaryzowana przez Jarosława Matysiaka w latach 2014 i 2020. Rozmiar zespołu wynosi 0, 12 mb. Spuścizna zawiera materiały z lat 1847–1938. Została podzielona na 4 zasadnicze grupy zgodnie z metodami porządkowania przyjętymi w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie.

W grupie I znajdują się 2 jednostki archiwalne z lat ok. 1891–1920 [?] zawierające fragment artykułu lub pracy *O przesądzie w medycynie*, notatki dotyczące zjawisk atmosferycznych oraz wykłady.

Grupa II, licząca 7 jednostek z lat 1847–1938, zawiera materiały biograficzne, o twórcy zespołu i rodzinne. Są to m. in. zeszyty szkolne, wiersze oraz notatki z okresu nauki w Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, fragmenty diariusza, fotografie. Grupę zamykają jednostki z materiałami o twórcy zespołu oraz rodzinne. Na uwagę zasługują listy Franciszka Chłapowskiego do rodziców oraz rysunek autorstwa Heleny Modrzejewskiej.

W skład grupy III wchodzi jedna jednostka korespondencji wychodzącej i jedna wpływającej. W korespondencji wychodzącej znajdują się listy do matki i rodzeństwa z lat 1858–1873. W korespondencji wpływającej z lat 1869–1918 na uwagę zasługują m. in. listy Kazimierza i Stanisława Kostaneckich, Heleny Modrzejewskiej, Henryka Sienkiewicza, Heliodora Świąćckiego, Bolesława Wicherkiewicza. Listy ułożono alfabetycznie i zaopatrzone w aneksy.

Grupę IV, załączniki tworzą 2 jednostki zawierające materiały z lat 1870–1923 i zaopatrzone w aneksy. Pierwsza jednostka zawiera prace, artykuły i referaty twórcy spuścizny, druga – prace osób obcych (w tym jedna z dedykacją) i druki z uwagami F. Ch.

W PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu spuściznie nadano sygnaturę P.III–60. Inwentarz 14 liczy jednostek archiwalnych. Dołączono do niego 3 aneksy.

Źródła i bibliografia

1. Magowska Anita, *Franciszka Chłapowskiego droga do doskonałości*, „Kronika Miasta Poznania”, *Lekarze*, 2001, nr 1, s. 108–116.

2. Meissner Roman, *Chłapowski Franciszek (1846–1923)*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 101.
3. *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007*, red. A. Pihan-Kijasowej, Poznań 2008, s. 111–112.
4. Śródka Andrzej, *Chłapowski Franciszek Stanisław*, [w:] *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1, A–G, Warszawa 1994, s. 249–250.
5. *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919–20, 1920–21, 1921–22, 1922–23) za rektoratu Heliodora Święcickiego. Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego* pod red. A. Wrzosa, Poznań 1924, s. 234–240.
6. Wrzosek Adam, *Chłapowski Franciszek (1845–1923)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, 1937, s. 302–303.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości	1–2
II. Materiały biograficzne, o twórcy zespołu, rodzinne	3–10
III. Korespondencja	11–12
A. Wychodząca	11
B. Wpływająca	12
IV. Załączniki	13–14
Aneksy	3

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI

1. *O przesądzie w medycynie*, trzęsienia ziemi, zjawiska meteorologiczne
Fragmenty: artykułu, pracy [?], notatki dotyczące zjawisk atmosferycznych
Ok. 1891 i b. d., rkp., j. franc., pol., l., k. 9
2. *Mikrofotografia i jej projekcje*
O potężnej działalności drobniutkich żyjótek w przyrodzie
Wykłady, notatki, druki
1920 [?], rkp., druk., j. niem., pol., l. i sz., k. 82

II. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE, O TWÓRCY ZESPOŁU, RODZINNE

3. Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu
Wiersze z okresu nauki w gimnazjum
1864, rkp., sz., k. 26
4. J. w.
Notatki: *Charakterystyki niektórych mych kolegów i przyjaciół podług indywidualnej aprecjacji*, *Rady względem życia szkolnego*
Wypracowanie szkolne: *O Henryku Walezyszu w Polsce tj. o znaczeniu aliansu francusko-polskiego*
1864–1866, rkp., l., k. 34
5. J. w.
Zeszyty z notatkami
1865 i b. d., rkp., j. grec., łac., niem., pol., l. i sz., k. 206
6. Rekolekcje, zawód lekarza, diariusz
Notatki rekolekcyjne, uwagi o wyborze zawodu lekarskiego, fragmenty diariusza
1866–1883 i b. d., rkp., l., k. 26

7. Przysięga lekarska złożona przy nadaniu stopnia doktora medycyny
Rota przysięgi
1870, j. łac., l., k. 1
8. Fotografie
Portretowe
1906–po 1918, fot. 3
9. Franciszek Chłapowski
Ulotki towarzystw, odbitki artykułów, artykuł prasowy
1891–1938, druk., l. i sz., k. 19
10. „Spis familij Łubieńskich” ze zjazdu rodzinnego w Guzowie, 20 XI 1847 r.
List Michała Hieronima Chłapowskiego (brata F. Ch.) do matki Henryki Chłapowskiej,
Rysunek Heleny Modrzejewskiej
Klepsydra Marii Ireny z Łubieńskich – żony F. Ch.
Materiały rodzinne
1847–1906 i b. d., rkp., druk., l., k. 5

III. KORESPONDENCJA

A. Korespondencja wychodząca

11. Chłapowska Anna – siostra
Chłapowski Karol – brat
Chłapowski Maciej – brat
Chłapowscy Stanisław i Henryka – rodzice
1857–1873, b. d., rkp., l., k. 94

B. Korespondencja wpływająca

12. Osoby i instytucje B–Ż i nadawcy nierozpoznani
1869–1918 i b. d., rkp., masz., druk, j. ang., franc., niem., pol. l., k. 124, zob. aneks 1

IV. ZAŁĄCZNIKI

13. Franciszek Chłapowski
Praca, odbitki prac, artykułów i wykładów
1870–1912, druk., j. niem., pol., l. i sz., k. 95, zob. aneks 2
14. Osoby obce, druki F–S
Artykuł, opracowanie i odbitki prac, sprawozdanie, statut
1890–1923, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 21+ s. 32 + s. 50+ s. 97+ s. 78 + s. 83
+ s. 18, zob. aneks 3

ANEKS 1

J.12. Korespondencja wpływająca Osoby i instytucje B–Ż i nadawcy nierozpoznani		
Block Teodor	1873	1.1
The Carnegie Foundation for The Advancement of Teaching	1913	1.1
Chłapowski Michał	1883	1.1
Heiman Teodor	1911	1.1
Jaworski Leopold Władysław [?]	1913	1.1
Kirchhoff Gustav Robert [?]	1877	1.1
Kostanecki Kazimierz	1897–1900	1.4
Kostanecki Stanisław	1903–1904 i b. d.	1.12

Łazarewicz Stanisław	1908–1912	1.4
Mariankowski [?]	1906	1.1
Maryański Modest	1875–1882	1.3
Modrzejewska Helena	1893	1.1
Nowakowski Kazimierz	1912	1.1
Pusłowski [?] Leon	1873	1.1
Reiniger, Gebbert & Schall	1886	1.1
Sienkiewicz Henryk	1889	1.1
Święcicki Heliodor	1888–1918 i b. d.	1.29
+ nadbitka pracy H. Święcickiego i P. Grütznera <i>Bemerkungen über die Physiologie der Verdauung bei den Batrachiern.</i>		
Waitz	1916	1.1
Wicherkiewicz Bolesław	1898–1914	1.9
Żółtowski Stanisław	1882, 1899 i b. d.	1.3
Nadawcy nierozpoznani	1869–1900 i b. d.	1.7

ANEKS 2

J. 13. Franciszek Chłapowski

- 1) *Über Aphasie*, 1870,
- 2) *Wspomnienia pośmiertne o ś. p. Augustie Lubomęskim i ś. p. Brunonie Józefie Szafarkiewicz*, 1892,
- 3) *Międzynarodowa konferencja dla badania raka w Heidelbergu i Frankfurcie n. M. w dniach 25, 26 i 27 września*, 1906,
- 4) *Przeciwko chorobom zaraźliwym. Uwagi starego lekarza o chorobach zaraźliwych i o środkach zaradczych przeciwko nim*, 1906
- 5) *Zbiory przyrodnicze Towarzystwa Przyjaciół Nauk dla użytku zwiedzających je*, 1909,
- 6) *O metodzie leczniczego szczepienia w chorobach zakaźnych wedle A. Wrighta*, 1909,
- 7) *Ś. p. Filip Skóraczewski*, 1910
- 8) *W sprawie reklam leków i środków dietetycznych*, 1912

ANEKS 3

J. 14. Osoby obce, druki F–S

- 1) *Flugschrift zur Heimatkunde der Provinz Posen*, 1912
- 2) Kostrzewski Józef, *Skorowidz do czterdziestu tomów „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” (1860–1913)*, 1915
- 3) Łuczkiwicz Henryk, *Dwie księgi Hipokratesa*, 1890
- 4) Mycielski Józef, *Pierwotne słowiańskie nazwiska miejscowości na Szlaku Pruskim*, 1900
- 5) *Poradnik dla samouków z notatkami F. Ch.*
- 6) Schlesinger Hermann, *Aerztliches Hülfsbüchlein bei diätetischen, hydrotherapeutischen und anderen Verordnungen. Eine Ergänzung zu den Arzneivorschriften*, 1891
- 7) Seyda Antoni, *Der gegenwärtige Stand der modernen chemischen Reinigung und ihre hygienische Bedeutung*, 1907
- 8) *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od kwietnia 1914 do kwietnia 1916*, 1916
- 9) *Statut „Koła Medyków” Uniwersytetu Poznańskiego*, 1923